

Krahv Hermann Keyserlingi konflikt eestimaalastest rahvuskaslastega 1917/18

II

Henning v. Wistinghausen

Eduard von Stackelbergi poolt Keyserlingi artiklile “Vaatepunkte päevaküsimuses” koostatud vastus “Keyserlingi juhtum” pärineb aastast 1918. See järeldeb nii ühest Keyserlingi⁴⁸ enda hilisemast väitest kui ka Stackelbergi mälestustest ning ühest formuleeringust tolles Keyserlingile adresseeritud vastuses.⁴⁹ Mõlemast nähtub, et see vastus pidi olema paberile pandud enne Saksa okupatsiooni Eestimaal ja seega enne Stackelbergi vahistamist:

“Eelnevatel kohtumistel nii sugulaste-sõprade kui ka naabritega Sutlemas ja Raikkülas oli seda teemat akadeemiliselt käsitletud. Keyserlingil oli anne maailmateatri lavalaudadele ilmunud uusi tegelasi kiire pilguga haarata ning debütandi rolli täielikult sisse elada. Kord olid need jaapanlased, kord eestlased.⁵⁰

Ka Keyserling rääkis Stackelbergist hiljem kui ühest “varasemast sõbrast”.⁵¹

Seda kirjatükki on täiesti ilmvõimatu kokku võtta, sest see koosneb arvukatest eraldi seisvatest, üksteisele järgnevatest argumentidest. Seetõttu püüame sealt välja noppida aspektid, mis sisaldavad kõige otsesemaid rünnakuid Keyserlingi vastu – mida viimane ise hiljem “kallaletungiks” on nimetanud⁵² –, ning säilitada võimaluste piires Stackelbergi originaalset tooni, nii et tema tülikirja iseloom selgelt esile tuleks.

Esiteks heidab Stackelberg talle ette “rängimat, mida ühele filosoofile, aadlimehele ja sakslasele üldse ette võib heita: valelikkust, täpsemalt minimaalse teadliku eksitamise poole püüdlamise nõude rikkumist”.

Seda põhjendab Stackelberg asjaoluga, et juba järgmise kolme aasta jooksul muu-

⁴⁸ Kiri A. Heykingile 22. dets. 1921 (viide 22)

⁴⁹ “Ja Te kirjutate sellest südamerahuga ajal, mil diplomaatide salasepsused meie tuleviku kujundamisel näivad lähtuvat sõudeklubide hinnanguist ja külavanemate arvamustest. Niisiis on ka Teie käsitus anneksioonist, mida Te nüüd seoses muutunud situatsiooni ja asjaolude kokkusattumisega kirglikult soovite, igal juhul oluline.” (lk. 10).

⁵⁰ Nagu viide 38.

⁵¹ Keyserlingi kiri Axel von Rothile Darmstadtist, 2. jaanuaril 1923 (Hermann-Keyserling-Nachlass 195.02) Vt. viide 36.

⁵² “Entwurf einer Antwort an den [Estländischen] Gemeinnützigen Verband” [ühingu eesistuja parun Axel Maydelli kirja peale Tallinnast 23. märtsil 1923, mille kohaselt ühingu komitee oli 15. märtsil 1923 tagasi lükanud ettepaneku “algatada uurimine ja astuda edasisi samme selles küsimuses” (s.t. Keyserlingi ja Stackelbergi konflikti asjus); mai lõpus – juuni alguses 1923 otsustas komitee, et see juhtum on ühingu jaoks “lõplikult lahendatud” (Otto von Schulmann Keyserlingile Tallinnast 2. juunil 1923). – Hermann-Keyserling-Nachlass 196.04] Keyserling oli enne seda, 23. aprillil välja astunud “Eestimaa Põlisaadli Liidust”, mille juhatus asus Berliinis (eestseisuse liikme, asjaajaja [Modest] von Bodisco kiri 24. aprillist 1922. – Hermann-Keyserling-Nachlass 196.07)

tis Keyserling oma arvamust – ka edaspidi püüab Stackelberg teda pidevalt esitada kui oportunisti – ja üritab seda tõestada väitega, et Keyserling on “sügisel 1914 [– –] väljendanud mõtteid, mis ei luba mul teda süütaks lobamokaks pidada: kesk tookord valitsenud paanikat, hetkel, mil sakslaste tagakiusamine venelaste poolt oli kõrgeisus, läks ta kaasa ideega võtta kasutusele abinõud meie seisuse rehabiliteerimiseks Suvorini, Suchomlinoffi, Goremykini⁵³ silmis: isikud, keda ta tookord pidas germanofiilseteks, pidid järgmisest maapäevast eemale jääma, niisiis tuli nad tagakiusajate meeleheaks autult minema kihutada.”

Nüüd, talvel 1917 möönvat Keyserling, et “situatsioon” on muutunud.

“Tõepoolest. Kolme aasta eest uskusite Te, krahv, et enamus on ehk Teie poolel, nüüd kardate, et teised võivad oma odaotsa Teie poole pöörata! Olge mureta, süüalune, meie, Teie vastased, esitame küll süüdistuse ja kinnitame seda, aga me võtame arvesse, et prae-

gusel jõhkral ja äreval ajal ei saa igamehelt nõuda iseloomu, meelegi, kartmatust, ning ma usun, et kui Te meie keskele rohkem segadust ei külvate, oleme meie valmis alaliseks rahumeelselt lahku minema ja andma Teile võimaluse vabalt ära minna.”

Mõistagi on siin tegu ränga etteheitega, mida aga ükski teine allikas ei kinnita⁵⁴ – niisiis saab tegemist olla vaid kitsamas ringis vestluse käigus väljendatud mõttega, mis võis Stackelbergini jõuda kontekstist välja rebituna ajal, mil Eesti ühiskond hakkas jagunema “terveteks” ja “haigeteks”.

Kuigi Stackelberg käsitleb Keyserlingi artiklit “Vaatepunkte päevaküsimuses” ka hiljem korduvalt kui “etteruttavat enesekaitset” ehk “kaitsekirja”, jätkab ta süüdistust ja kirjutab:

“Alates 1914. aastast olite te igatahes vaenulikult meelestatud nii saksa loomuse kui ka sakslaste ruumitaotluste suhtes maailmas ja püüdsite meie kaasmaalasi ka vastavalt mõjutada. Ja kuna sellel, mida te ütlete või

⁵³ Aleksei Suvorin, ajakirjanik (“Novoje Vremja”); Vladimir Suhhomlinov (1848–1926), 1909–1915 sõjaminister; Ivan Goremkini (1839–1917), 1906 ja 1916 peaminister.

⁵⁴ Ühe erandiga: 10. detsembril 1937 saatis rahvahariduse ja propaganda riigiminister dr. Goebbels kuuele riigiministrile – Preisi peaministrile Göringile, *Reichsleiter* Rosenbergile ja Bouhlerile, *Gauleiter* Bohlele ja Hesseni *Reichsstathalter* Sprengerile usaldusliku kirja, milles ta teatab, et “pärast asja veelkordset ülekontrollimist peab ta krahv Hermann Keyserlingi avalikku ülesastumist sise- ja välismaal riigipoliitiliselt ebasoovitavaks [– –] ja on andnud Keyserlingile korralduse oma uute avaldamisjärgus tööde ettenäitamiseks ning lisanud informatsiooniks “põhjaliku hinnangulise seisukoha Keyserlingi tööde ja tegemiste kohta”. Selles 13 masinakirjalehest koosnevas hinnangus “Krahv Hermann Keyserling. Persönlichkeit und Werk” leidub lisaks viitele “Hibbert Journalile”, millest tsiteeritakse lõike ja mida kommenteeritakse (“Keyserling oli selle kirjutamise ajal küll veel Vene riigi kodanik ega võinud avalikult saksa asja ajada; ent mitte keegi ei sundinud saksa päritolu aadlikke tollal Saksamaad söimama”), üks passaaž, mille võis koostada üksnes keegi, kes oli teadlik Stackelbergi vastusest Keyserlingi kirjale, kusjuures nii asjaspeutuvaid seoseid kui ka Keyserlingi ütlusi oli tema kahjuks võltsitud (või mäletas keegi lihtsalt valesti?):

“Sõja ajal oli Keyserling ilma erilise põhjuseta esitanud Eestimaa rüütelkonnale nõudmise arvata selle saksameelsed liikmed rüütelkonnast välja. Need saksameelsed liikmed moodustasid enamuse. Keyserlingi nõudmises öeldi muu hulgas, et “rahvuslikud vastuolud on mõistetavad üksnes käsitöölise ja väikeste inimeste ringis. Väikekodanlik saksa meelelaad vastavat aristokraatsel Balti loomusele veel vähem kui vene orientatsioon, mille olevat omaks võtnud kaks kolmandikku Eestimaa aadlist. **Iga tõeline aadel olevat rahvusülene.** Baltlastel polevat mitte midagi ühist nende võõrast rassist inimestega kaitsekraavides. **Sakslased ei võlgne oma ajutist edu mitte Hindenburgile, vaid Leninile (!).**” Oma suureks kurvastuseks ei suutnud ta tookord seda nõudmist läbi suruda. Rüütelkonna liikmed teatasid ühehäälselt, et krahv Keyserlingi vaated ei sümpatiseeri neile ja nad avaldavad kahetsust, et saksa rüütelkonna liikmena on Keyserling pidanud võimalikuks ilmutada Inglise pressis sõja ajal artikli, mis sisaldab rünnakut saksluse vastu.”

Järgnevalt on juttu konflikti teisest vaadusest Eduard Stackelbergiga, “baltisakslaste juhiga” aastal 1921 (Bundesarchiv (Berlin) R 21/366 leht 9-17; teine eksemplar leidub fondis NS 15/215, leht 205-12) Vt. ka: Ute Gahlings. “An mir haben die Nazis beinahe ganze Arbeit geleistet”. Über den Umgang der Nationalsozialisten mit Hermann Graf Keyserling. – Deutsche Autoren des Ostens als Gegner und Opfer des Nationalsozialismus. Beiträge zur Widerstandssproblematik. Frank-Lothar Kroll (Hrsg.). Berlin, 2000, lk. 47–74.

kirjutate, oli teatavat kaalu, ning meie eetilise “nõnda-olemise” vundament oli juba selletagi ülemäära koormatud, tuli õigeaegselt mõelda, kuidas Teie käitumise tagajärgi Teie endi, mitte meie kaela veeretada. Te võisite meid meie ainsa päästja – Saksamaa – silmis alandada, häbistada, päästmise nurjata. Seda kartsin ma algusest peale. Et säilitada lugupidamist ja usaldust meie vastu, tulnuks nii Teid ennast kui ka Teie mõju ära nullida, seetõttu kavatsesin ma tookord teha Teie väljaheitisplaani alusel ettepaneku alustada Teie vastu kohtuprotsessi. Ent ma jõudsin veendumusele, et see oleks küll kõige sügavamas mõttes õiglane – kuid siiski ebaotstarbekas.”

Keyserlingi hoiakus ei olevat midagi muutunud, sest: “Miks tahate Te meid veel nüüdki nende silmis, kes meie hüvanguks, meie kõrgemate ja madalamate väärtuste nimel verd valavad, näidata kui väärtusetut sugu, rahvuslikke värde, nagu Te ütlete, Teie, kes Te madalamaid saksa rahva kihte põlgate ja Saksamaal siiani – tänu jumalale – väga elujõulise idealismi maha salgate?” (Panda-gu tähele seda muutust, mille on läbi teinud Stackelbergi eespool mainitud, peaaegu kahe aastakümne taha jääv halvustav hoiak Wilhelmi-aegse Saksamaa suhtes).”Te teadsite ja teate, et igal ajal on **omad** ideaalid, me ei saa olla renessansi-inimesed ega humanistid, ristirüütli ega rokokoo-aegsed kavalierid, vaid üksnes oma aja lapsed, aja, millel on eranditult rahvuslikud ideaalid – vanade konfessionaalsete või seisuslike ideaalide asemel. Te teadsite, [– – –] et meiegi [– – –] ei suutnud olla midagi enam kui saksa parunid, et meil ei saanud olla muud kõlbelist sisu kui saksa au- ja kohusetunne ja et üksnes hirm repressioonide – nuudi – ees võiks meile kõige

sügavamas hingepõhjas ohtlikuks saada ja meid demoraliseerida. Te teadsite seda kõike, aga mätsisite kinni ja püüate nüüd iseennast ja meid eksitusse viia. *Foul play!*”

Et kogu Stackelbergi tekst pole laias laastus mitte niivõrd vaidlus Keyserlingiga kui pigem iseenda vaadete esitus, seda näitab ka järgnev, 1914. aastast saadik endas kantud, sügavat haavumist peegeldav mõttekäik, mida jagas ilmselt valdav enamik Eestimaa sakslas-test, nagu kinnitavad paljud näited: “Me ei ole ära teeninud kohtlemist, mis meile sõja puhkemisel vene rahva poolt osaks sai. Ka meile, germanomaanidele, saab insinueerida vaid mõtteis patustamist ja see ei ole ju karistatav. Venemaa “vabastas end” truudusetult “tänukohustusest” ja tema teenritel jätkus “valetaja jultunud häält”. ”

Nagu sellest veel küllalt poleks, jõuab Stackelberg lõpuks “peamiseni – selleni, mis kahju Te meile olete teinud” ja seega oma “tegeliku süüdistuseni”, nimelt “Hibbert Journali” artiklini. Stackelberg – vastupidiselt Keyserlingi eespool nimetatud motiividele – näeb ingliskeelses artiklis, seda üksikasjalikult lahkamata, lihtviisilist asumist “saksa kultuuri ja Saksa riigi vastasele” positsioonile, heites Keyserlingile samas ette, et tema teguviisi ei kanta mitte “tema enda arvele”, vaid et “Balti aadlimehe ja tuntud saksakeelse kirjanikuna olete häbistanud ja diskrediteerinud [– – –] meid, Balti aadlikke. Te olete ohtu seadnud ühe omanäolise kultuuri, ühe omal maal üldkasuliku aadlivabariigi edasikestmise, kerge-meelselt kõigutanud tema au ja väarikust, lammutanud tema sisemise kooskõla: kas Teie **või** meie saame nüüdsest tema juurde kuuluda – ja seda kõike inimpelguse, iseloomunõrkuse tõttu. Sellega [– – –] ütlesite te lahti kõige

⁵⁵ E. v. Stackelberg. Ein Leben im baltischen Kampf II (viide 7), lk. 42. Prof. dr. Wilhelm Förster (1869–1966) astus Esimese maailmasõja ajal välja Saksamaa poliitika vastu, heites talle ette süüd sõja puhkemises, ja pidi loobuma õppejõukohast Münchenis (eetika ja sotsiaalteadused); Ludwig Quidde (1858–1941), ajaloolane, Wilhelm II pihta käiva satiiri “Caligula. Eine studie über römischen Cäsarenwahnsinn” (1894), mis tõi kaasa saksa ajalooteaduse põlguse, autor; 1914–1929 Saksa Rahuühingu esimees, 1919–1920 Weimari Rahvuskogu (Deutsche Demokratische Partei) liige; 1927 Nobeli rahupreemia laureaat; mõeldud on vürst Karl Max Lichnowskyt (1860–1926), kes oli alates 1912. aastast Saksa saadik Londonis, kus ta viimse võimaluseni püüdis takistada sõja puhkemist, kirjutas “Die Schuld der deutschen Regierung am Kriege” (1918) ja heideti välja Preisi härradekojast, Saksa Demokraatliku Partei liige. Vt.: Deutsche Biographische Enzyklopädie. Bd. 3 (1996), lk. 363, Bd. 6 (1997), lk. 373 ja Bd. 8 (1998), lk. 103.

isiklikumast [– –]. Ja ega asi sellega piirdu. Edaspidi võib iga vekslivõltsija Teile toetuda: “tõde on see, mis mulle kasu toob.”

Enda mälestustes väljendas Stackelberg oma viha ka selle peale, et üks “Zürichi pat-sifistide ajakiri” – juba mainitud “Friedens-Warte” – “on sellest tunnistusest kinni haaranud ja nii kõlas Keyserlingide hea nimi koos Fr. W. Försteri, Quidde ja Felix Lichnowsky omaga”.⁵⁵

Kogu pamflett lõpeb *conclusion*’iga, mille solvavat poleemilisust on raske ületada, ent milles ei puudu teatav huumor: “Kui ma oleksin arst, kes on kutsutud ravima meie aja suurt haigust, teeksin ma Keyserlingi juhtumi kohta järgmised märkmed:

Anamnees: ebausaldusväärne.

Sümptomid: rahutus, heitlikud mõtted, sisemised vastuolud.

Diagnoos ja etioloogia: mürgistus, oletatavasti lektüürist saadud.

Prognos: paranemine sama hästi kui välistatud.

Teraapia: meeleliigutuse vältimine, isoleerimine, *Bedlam* [*sic!*].

Kui ma oleksin teoloog ja peainkvisiitor, üritaksin ma kahtlasevõitu polüteismi meie keskmest välja ajada ning kui ma oleksin jurist ja prokurör – nõuaksin ma surmanuhtlust: seda surmanuhtlust, mida ei saa tühistada sellised kaebealuse jaoks mõjukad seaduseandjad nagu Loyd [*sic!*] George, Lenin

ja Anvelt, surmanuhtlust, milleni kateedri kõrgustest on vaid üksainus samm ja mille viib täide peen prantsuse kirves: *le ridicule*. Ent ma ei kuulu nendesse mehi tapvatesse fakultetidesse, vaid võtan sõna üksnes kui poliitiline vastane. Selles asjas toetun ma suurtele Rooma eeskujudele: *Erupe, evade – et noli turbare circulos nostros*.”

Tookord valitsenud aumõiste kohaselt ei olnud Keyserlingil muud valikut, kui Eduard Stackelberg välja kutsuda.⁵⁶ See sai juhtuda alles 1918. aasta aprilli lõpus, pärast Stackelbergi naasmist asumiselt Krasnojarskis. Aukohus Arthur Wulfi⁵⁷ eesistumisel tuli kokku 14. juunil 1918 Tartus. Aukohtunikuks valis Stackelberg Arved von Oettingeni⁵⁸ – kes nagu eesistuja Wulfki oli kunagi kuulunud “Keegliklubisse” – ja Keyserling parun Alfred Schillingi,⁵⁹ Liivimaa ja Eestimaa kaks tollast juhtivat poliitikut.

Aukohus langetas järgmise otsuse:

“Aukohus mõonab, et krahv Keyserlingki [*sic!*] “Vaatepunkte päevaküsimuses” andis parun Stackelbergile põhjust tunda end solvatus, ent leiab, et parun Stackelberg väljendab end oma vastuskirjas “Keyserlingki juhtum” viisil, mis haavab krahv Keyserlingki au. Nimetatud kaalutlusel annab aukohus krahv Keyserlingkile valida kas satisfaktsiooni relvaga või vabanduse, mille parun Stackelberg peab krahv Keyserlingkile esitama järgmiste sõnadega: “Ma vabandan Teie ees terava

⁵⁶ Vrd. ka Eestimaa Põlisaadlisse Kuulunute Liidu tollase aseesimehe parun Cäsar Schillingi kirja Valerio Gruenewaldtile 17. detsembril 1921 (“Vastuseks parun Stackelbergi kirjale esitas krahv Keyserling 1918. a. parun Stackelbergile väljakutse”). – Hermann-Keyserling-Nachlass 195.07

⁵⁷ Arthur von Wulf (1859–1930) Viitina, Liivimaa, jurist, alates 1912 Liivimaa maanõunik (W. Lenz. Album Livonorum. Dorpat 1822–1939. Hannover-Döhren, 1958, nr. 850). Tema kohta vt. ka: G. von Pistohlkors. Ritterschaftliche Reformpolitik zwischen Russifizierung und Revolution (Göttinger Bausteine zur geschichtswissenschaft. Bd. 48). Göttingen, 1978, *passim*.

⁵⁸ Arved von Oettingen (1857–1943), Luua ja Kaarepere, Liivimaa, 1902–1912 Liivimaa maanõunik, 1920–1921 Saksamaal emigratsioonis olles Liivimaa Põlisaadli Liidu esimene esimees. Vrd. DBBL (viide 26), lk. 556 ja G.v. Pistohlkors. Ritterschaftliche Reformpolitik (viide 57), *passim*.

⁵⁹ Parun Alfred Schilling (1861–1922), jurist, Padu ja Kabala, Eestimaa, 1907–1912 Duuma saadik, 1912–1912 Riiginõukogu valitud liige, alates 1912 Eestimaa maanõunik (1918–1919 presideeriv maanõunik), Vene keisrikoja kammerhärä; valitud rüütelkonna komitee poolt 15. oktoobril 1914 rüütelkonna peamehe asetäitja kohalt tagasiastunud parun Eduard Stackelbergi järeltulijaks, esindas ta 1917–1918 Eestimaa huvisid algul Stockholmis ja seejärel Berliinis (vt. viide 79). Emigratsioonis olles Eestimaa Põlisaadli Liidu esimees alates 20. aprillist 1922 kuni oma surmani. Vt. DBBL (viide 26); E. v. Dellingshausen. Im Dienste der Heimat! (viide 23), *passim*; Ritterschaftsprotokoll, EAA (viide 1), f. 851, n. 2, s. 792, lk. 342; W. v. Wrangell, G. v. Krusenstjern. Die Estländische Ritterschaft (viide 21), lk. 248 ja A. v. Taube. Die baltisch-deutsche (viide 4), *passim*.

väljendusviisi pärast, milles on esitatud minu vastulause.”⁶⁰

Keyserlingi aukohtunik parun Schilling osutas hiljem asjaolule, et aukohus ei võtnud seisukohta kummagi kirjutise sisu suhtes ja tegeles vaid sellega, “millisest küljest auhaavamine aset leidis [– –], kusjuures tema (s.t. Stackelbergi) teguviis (kirjutise laialisaatmine reale isikutele) läks arvesse kui raskendav asjaolu”⁶¹.

Keyserling valis vabanduse, mille Stackelberg võis esitada vahetult pärast otsuse teatavaks tegemist; nimelt nägi kohtumenetlus ette, et vastased peavad olema aukohtule kättesaadavad. Teisest allikast teame muu hulgas, et Keyserling ja Stackelberg kohtusid juunis 1918 Tartus.⁶² 1918. aasta juuni lõpus lahkus Keyserling Eestimaalt ja pöördus tagasi alles oktoobris 1918.

*

Oma autobiograafias räägib Keyserling, et “kui Saksa väed Eestimaale tungisid” – niisiis 1918. aasta veebruari lõpus –, “hakkas suur osa kaasmaalastest, kes minusse varem iial

teisiti kui lugupidavalt polnud suhtunud, minu üle kohut mõistma, mind boikoteerima ja minu peale kaebama”, ning üksnes “tänu meie rüütelkonna kõrgemate instantside, eriti rüütelkonnaapealiku parun Dellingshauseni energilisele väljaastumisele” ei heidetud teda “aadelkonnast” välja.⁶³

Täpsema informatsiooni selle kohta võlgname me tollasele rüütelkonna teisele sekretärile, Keyserlingiga sõbrustanud Valerio von Gruenewaldtile.⁶⁴ Ühes 1922. aasta veebruaris koostatud mälestuskirjas⁶⁵ kinnitab ta:

“Pärast sakslaste sissetulekut tuli Keyserling otsemaid Tallinnasse ja otsis kontakti okupatsioonivõimudega – teguviis, mis on risti vastu käiv parun Stackelbergi poolt pärast 2. maailmasõda, konflikti teise vaatuse käigus väljendatud oletusele, et Keyserling kartis võimude tagakiusamist. Ei saa ega tohigi maha vaikida asjaolu, et esialgu võtsid need võimud Keyserlingi vastu üsna umbusklikult, sest esimestel päevadel oli ülemjuhatust ja ohvitseri Keyserlingi ja minu eest “hoiatatud”, ja seda nii seltskondlikus plaanis kui ka ametlikult. Hoiatajate nimed on mulle teada, ent praegu ei tohi ma neid nimetada.”⁶⁶ Pärast üht pikemat

⁶⁰ Arthur von Wulfi poolt tõendatud, dateeringuga Tartus 14. juunil 1918, Copie. Prod. Estl. Ritterschafts Canzlei d. 23. Juni 1918 No. 342, EAA (viide 1), f. 854, n. 2, s. 2714. Otsusele on järjekorras alla kirjutanud Wulf, Oettingen, Schilling; ka sellest nähtub, et mõlemad aukohtunikud olid ühel meelel Wulfi kui esimehe suhtes. Ärakiri ühest Keyserlingile 28. jaanuaril 1922 Berliinist saadetud Schillingi kirjust. – Hermann-Keyserling-Nachlass 195.03. Ka Keyserling andis hiljem teada, et Schilling oli tema poolt valitud aukohtunik. – H. Keyserling. Entgegnung des Grafen Keyserling auf die besonderen Punkte der Beschwerde des Baron Stackelberg gegen ihn vom 5. Dez. 1921. Darmstadt, 16. aprill 1922. Keyserlingi poolt käsitsi parandatud masinakirjatekst. – Hermann-Keyserling-Nachlass 195.01. Aukohtu otsuse sõnastus on äärmiselt oluline otsuse langetamisel Keyserlingi ja Stackelbergi vahelise konflikti (1921 jj.) teise vaatuse üle, sest see tekst polnud Saksamaal tookord kättesaadav ja asjaosalised mäletasid seda erinevalt.

⁶¹ Ärakiri Schillingi kirjust Keyserlingile Berliinist 28. jaanuaril 1922. – Hermann-Keyserling-Nachlass 195.03.

⁶² Denkschrift des dim.[ittierten] Ritterschaftssekretärs von Gruenewaldt über die politische Arbeit des Grafen Hermann Keyserling im Dienste der Heimat (pealkiri Keyserlingi käega kirjutatud). Dateering “München, veebruar 1922” ja allkiri V[alerio] v. Gruenewaldt, dim. Ritterschaftssekretär. – Hermann-Keyserling-Nachlass 195.07.

⁶³ H. Keyserling. Reise durch die Zeit I (viide 8), lk. 64.

⁶⁴ Valerio von Gruenewaldt (1888–1953), jurist, alates 1911 rüütelkonna teenistuses, telegraafiameti majandusjuht, detsembrist 1914 matriklikomisjoni liige, 1915 kuni 1. jaanuar 1920 rüütelkonna teine sekretär, 1918 ka maanõunike kolleegiumi sekretär (Album Estonorum (viide 40), nr. 1124; W. v. Wrangell, G. v. Krusenstjern. Die Estländische Ritterschaft (viide 21), lk. 324.

⁶⁵ Vt. viide 62.

⁶⁶ Keyserling teatab Jaan Lintropile 26. novembril 1936 Darmstadtist: “Kuni sakslaste sissemarsini ei olnud pingeid märgata. Ent vaevast said nad sisse marssida, kui enamus eestimaalastest näitas end mulle otseste vaenlastena ja rüütelkonna peamehe asetäitja Zoege von Manteuffel soovitas kindral von Seckendorffil otsesõnu algatada minu vastu süüasi. Tõepoolest nõutigi minu väljaheitmist Eestimaa rüütelkonnast. Asja ajas korda, s.t. nurjas selle nõudmise ennekõike parun Eduard Dellingshausen” (EAA (viide 1), f. 1434, n. 1, s. 1, leht 10).

ülemjuhatuses peetud jutuajamist staabiülema major Koeppeniga, kes oli lugenud ka Hibbert Journal'is 1915 ilmunud artikli originaali ega leidnud sealt mingeid saksavaenulikke tendentse, õnnestus mul osaliseltki neid eksiarvamusi ja väärkujutlusi murda ning vähemalt mõjukate ametnike umbusku mõneti hajutada. Parun Dellingshausen ütles mulle sedalaadi diskrediteerimise kohta väga teravalt, otsekohe pärast oma naasmist vangipõlvest, märtsi lõpus. Selle umbusu hajutamine on tema teene, niivõrd kui see puudutab okupatsiooni mõjukaid tegelasi. Parun Dellingshausenile ja kadunud maanõunikule v. Gruenewaldt Orrisaarele⁶⁷ kuulub kõigi nende tänu, kes said kannatada suure tagakiusamise käigus. Aga krahv Keyserling ei lahkunud Eestimaalt otsekohe pärast maa okupeerimist, mõningad okupatsioonivõimude poliitilised teod, mille kuritegelikke tagajärgi ta ette nägi ja mis hiljem ka ilmnesisid, kallutasid teda pigem kohale jääma ja töötama, et anda oma panus tervete poliitiliste suhete arenguks.”

Ühes samuti 1922. aastal Keyserlingile saadetud kirjas⁶⁸ kinnitas parun Dellingshausen, et “avaldati arvamust konflikti kohta meie seltskonnas ja paljud vanemad härrad, nagu näiteks maanõunik Gruenewaldt, astusid Teie kaitseks tuliselt välja. Ka minul avanes võimalus seda teha, nimelt kohe pärast mu naasmist vangistusest, kusjuures mul iseäranis kindral Seckendorff⁶⁹ ees väga energiliselt Teie poolele tuli asuda, et takistada teda Teist kui poliitiliselt ebakindlast isikust ette kand-

Parun Eduard Dellingshausen, St. Petersburg 1912.

mast. Kes teda selles mõttes oli mõjutanud, ei õnnestunud mul kindlaks teha.”

Ent Keyserlingi vastased ei istunud käed rüpes. 12. mail 1918 pöördusid Henry Stackelberg⁷⁰ ja viisteist Eestimaa rüütelkonna liiget,⁷¹ kellega 28. mail liitusid veel kaks,⁷² rüü-

⁶⁷ Walter von Gruenewaldt (1843–1920), Orrisaare, Eestimaa, jurist, 1895–1904 Eestimaa Põllumajandusühingu president (Krahv Leo Keyserling-Raykülli järeltulija), 1902–1918 Eestimaa maanõunik (Album Estonorum, viide 40), nr. 613 ja W. v. Wrangell, G. v. Krusenstjern. Die Estländische Ritterschaft (viide 21), lk. 253.

⁶⁸ Dellingshauseni kiri Keyserlingile Hannoverist 12. veebruaril 1922. – Hermann-Keyserling-Nachlass 195.05.

⁶⁹ Vabahärra Adolf von Seckendorff (1857–1941), 1917 Põhjakorpuse kindral ja Saaremaa kuberner (kindralleitnant), 16.3.1918–12.1.1919 *Generalkommando* 68 juhina Eestimaal paiknevate Saksa vägede ülemjuhataja, erujalaväekindral (G. Wegner. Stellenbesetzung der deutschen Heere 1815–1939, Bd. 1. Osnabrück, 1990, lk. 51, 644 ja Bd. 2. Osnabrück, 1992, lk. 162).

⁷⁰ Vabahärra Heinrich (Henry) von Stackelberg (1869–1933), Moora, Lõusa ja Laekvere, Eestimaa, 1907–1918 kreisisaadik, esindas alates jaanuarist 1918 koos parun Alfred Schillingiga (viide 59) Berliinis Eestimaa rüütelkonda (vt. viide 79), 1918–1919 vabatahtlikuna Saksa sõjaväes, oktoobrist 1918 Saksa reservleitnant, emigratsioonis 1923 Eestimaa Pärilusaadli Ühingu esimehe asetäitja (DBBL, lk. 749), (viide 26).

⁷¹ Kiri Prod. Estl. Ritterschafts Canzlei d. 22. Juni 1918, nr. 332, 12. maist 1918 Eestimaa rüütelkonna peamehele, alla kirjutanud vabahärra H. von Stackelberg, A. v. Gruenewaldt-Ottenkülli, W. v. Harpe-Engdes, H. v. zur Mühlen, F. v. Mohrenschildt, W. v. Samson-Thula, Clas v. Ramm-Kloster Padis, F. v. Schubert-Waykülli, E. Ungern-Jess, B. von Nottbeck-Carrol, E. v. Rennenkampff-Borkholm, A. von Weiss-Uchten, parun Alexander Stackelberg-Oethel, parun Gustav Knorring, K. v. Maydell-Nurms, parun Ernst Stackelberg. – EAA (viide 1), f. 854, n. 2, s. 2714.

telkonna peamehe poole. Nad olid teadlikud ingliskeelsest artiklist ja kirjutisest “Vaatepunkte päevaküsimuses” ning sedastasid:

1. Keyserling “on nende kirjutistega maha salanud oma kuuluvuse sakslaste hulka, alavääristanud baltisaksa ühiskonda terve Saksamaa silmis, kahjustanud Balti aadli, iseäranis Eestimaa rüütelkonna väärikust ja tekitanud Saksamaal oma seisukohtadega pahameelt.

2. Kirjutises “Päevaküsimusest” esitatud seisukohta, nagu oleks enamik Eestimaa rüütelkonnast meelestatud russofiilselt ja hingelt mitterahvusliku ehk kosmopoliitilise, oma eriseisundit ülehindava ja materiaalseid soodustusi esikohale seadva mõtteviisiga, ei saa vastuväideteta omaks võtta.

3. Esimene kahest kirjutisest ilmus ajal – oktoobris 1914 [sic!] –, mil meie, baltisakslased, kannatasime jöhkra ja sügavalt solvava tagakiusamise all Saksamaa vaenlaste poolt, nii et soov hakata vastu terves maailmas pead tõstnud rahvusvahelisele laimukampaaniale Saksamaa suhtes pidi meis olema eriti tugev; teist kirjutist levitati detsembris 1917, s. t. hetkel, mil kõik olenes sellest, kas suudetakse tõestada, et me oleme tõepoolest väärt neid ohvreid, mis tuli kodumaa vabastamiseks tuua.

4. Sellest järeldub meie jaoks, et Eestimaa rüütelkonda tuleb informeerida ja paluda tal võtta seisukoht.”

Eduard Stackelberg rõhutas hiljem, et Henry Stackelberg (“kes esindas süüdistust”⁷³) tegutses tema “kaasabitana”.⁷⁴ Eduardil olid käed tookord selletagi seotud tõenäoliselt juba alanud kohtuasjaga Keyserlingi vastu, aukohtu otsuse järel seda enam – kõike muud

oleks võidud tõlgendada häid tavaid rikkuva “tagantjärele tänitamisena”. Et paremini mõista, miks hakkas just Heinrich (ehk lühidalt Henry) Stackelberg-Mohrenhof Eduardi kõrval Keyserlingi kriitikute eestkõnelejaks, tuleb silmas pidada, et ta oli – vastupidiselt oma ülalmainitud vennale Georg Stackelberg-Kurküllile – vähemalt sama “kõiksakslane” kui Eduard. Juba juunis 1915, niisiis ajal, mil Saksa väed olid vallutamas Kuramaad ja jõudmas Daugava rindele, oli Heinrich saanud Berliini välisministeeriumile “märgukirja, milles ta hoiatas taas jõudu kogunud Venemaa eest, soovitas Läänemere maad vallutada ning kujutas eestlaste ja lätlaste saksastamist kui midagi kergemat”.⁷⁵ 1917. aasta detsembris pakkus ta Dellingshausenile välja mõtte, et tungib läbi rinde Berliinini, mis tal 1918. aasta jaanuari algul Peterburi-Daugavpils kaudu ka õnnestus, ning esindab koos juba seal kohalviibiva parun Alfred Schillingiga Eestimaa rüütelkonda. Seoses dramaatilise olukorraga kodumaal esitasid nad koos Liivimaa rüütelkonna esindajate Heinrich von Stryk⁷⁶ ja Astaf von Transehe-Roseneckiga⁷⁷ ühise otsepalve Wilhelm II-le; see lõppes palvega, et “Teie Majesteet suvatseks võtta Liivimaa ja Eestimaa oma võimsa kaitse alla, vabastada nad rõhujatest ja ühendada Teie Majesteedi kuulsusrikka skeptri alla koos juba vallutatud alade ja sõsarprovintsi Kuramaaga, millega nad on lahutamatult seotud nii oma ajaloo kui ka traditsioonide kaudu”.

Palve jõudiski õige varsti keisrini ja viis otsuseni vabastada Eestimaa, misjärel algas 18. veebruaril pealetung.⁷⁸ 23. veebruaril kutsuti

⁷² Kiri Prod. Estl. Ritterschafts Canzlei d. 22. Juni 1918, nr. 333, Rakvere, 28. mai 1918, alla kirjutanud E. von Maydell, parun N. Korff-Waiwara. – EAA (viide 1), f. 854, n. 2, s. 2714.

⁷³ E. v. Stackelberg. Ein leben im baltischen Kampf II (viide 7), lk. 42 jj.

⁷⁴ Eestimaa Pärlusaadli Ühingu liikmete kurssi viimine Stackelbergi nägemusega tema ja Keyserlingi vahelise konflikt arengust 31. märtsil 1922. Masinakirjas. – Bundesarchiv (Berlin) R 8100 Nr. 1, leht 111–115.

⁷⁵ A. v. Taube. Die deutsch-baltische Führungsschicht (viide 4), lk. 179.

⁷⁶ Heinrich von Stryk (1873–1938), majoraadihärra Voltveti, Liivimaa, 1917–1918 Liivimaa rüütelkonna esindaja Berliinis, andis 28. jaanuaril 1918 Venemaa asjuriile Stockholmis üle Liivimaa ja Eestimaa rüütelkondade iseseisvusdeklaratsiooni (DBBL (viide 26), lk. 780). “Kreisisaadikute ülesandel otsustas rüütel- ja maiskond avaldada Liivimaa kreisisaadikule Heinrich von Stryk-Schlossile Voltvetist siirast tänu tema palavast kodumaa-armastusest kantud tegevuse eest Balti esindajana Stockholmis ja Berliinis ning unustamatute teenete eest meie kodumaa päästmisel.” (Landtagsrezess 1918 (viide 1), lk. 10).

⁷⁷ Astaf von Transehe-Roseneck (1865–1946), Dzelzava ja Kronamuiža, Liivimaa, Liivimaa rüütelkonna notar, 1918 Liivimaa rüütelkonna esindaja Berliinis, genealoog (DBBL (viide 26), lk. 809).

neli härrat Bad Homburgi Wilhelm II audient-sile, nad said keisrit ja tema armeed juba tänada kodumaa päästmise eest ja olid seejärel kutsutud keiserlikku lauda. Schilling kirjutab, et Stackelberg oli vahepeal vabatahtlikuna “astunud ratsaväerügementi ja ilmus kohale rohekashallis mundris, mis – nagu mulle tundub –, ei jätnud muljet avaldamata”,⁷⁹ eriti kui mõelda, et Henry Stackelbergil oli tookord juba 50 aastat turjal. Keisri korraldusel määrati ta Saksa vägedesse Eestimaal ja ta kuulus nende Saksa sõjaväelaste hulka, kes võtsid Dellingshauseni pärast tema vabastamist 23. märtsil 1918 Narva demarkatsioonijoonel⁸⁰ vastu. Niisiis on raske ette kujutada, millises hingeseisundis olid nii Stackelberg kui ka Dellingshausen, kui Dellingshausen Keyserlingi kohtuasja algatas.

Rüütelkonnast välja heitmise oht oli tõsine asi ja seda ei võetud kergelt. Sellest annavad tunnistust 2. juunil 1918 rüütelkonna esimese sekretäri Otto von Schulmanni⁸¹ sulest ilmunud “Mõningad juhised Keyserlingi juhtumi käsitlemiseks maakonnasaadikute *resp.* rüütelkonna komitee poolt”, mille rüütelkonna peamees talle ilmselt ülesandeks tegi. Need algasid sõnadega: “Keyserlingi juhtum on päevavalgele tulnud, see on väljunud sõdivate poliitiliste antipoodide töötubadest ja politiseeritud erasalongide ringist ning seisab täna otsustamiseks avaliku foorumi ees.”⁸²

Kui Schulmann on “Hibbert Journali” artikli vastavad osad napolis vormis kokku võtnud, teeb ta selle tulemusena esimese järelduse, et “artikli **tendentsi**” ei ole “õigesti tabanud” ei

need, kes “heidavad Keyserlingile ette viha sakslaste vastu ja anglofiiliat”, ega ka need, kes “sama veendunult rõhutavad, et autori kavatsus Saksamaad kaitsta ilmneb kirjatüki sisust nii ilmselgelt, et seda ei saa vääriti mõista”. “Minu arvates esindab autor sõnaselgelt mittenatsionaalset, s. t. kosmopoliitilist seisukohta ja üritab sellest vaatenurgast luua objektiivset pilti maailmasõja sisemistest seostest. Ma püüdsin artiklit ilma eelarvamusteta lugeda ja tulin järeldusele, et see on killuke puhast kosmopoliitilist ajaloo filosoofiat.”

Aga mis puutuvat Keyserlingi teise kirjutisse “Vaatepunkte päevaküsimuses”, “mis ei kujuta endast mitte midagi muud kui erakirjas äratoodud kokkuvõtet tervest reast arvamus- ja vaateavaldustest, mis krahv omal ajal privaatses ringis oli teinud,” siis esinevat selles “ülalpool visandatud kosmopoliitilise seisukoha [– – –] teaduslikkusele pretendeeriv põhjendus. Tahtmata liialt süüvida krahvi kuulsusesse teadlasena, sõندان ma siiski väita, et “Päevaküsimused” on nõrgim asi, millega Keyserlingi sulg meid siiani on õnnistanud. Ajaloolised arutlused [– – –] väärivad meie huvi sama vähe kui huupi esitatud väide, et sõja algul oli kolm neljandikku Eestimaa aadlist russofiilne, või katse tembeldada baltlased ühe tänaseks väljasurnud üliinimesetüübi viimasteks mohikaanlasteks [– – –] Nii need kui ka teised eksiirvõtmused jätame me kahetseva õlakehitusega sinnapaika.” Üldse paistvat see kiri silma üsna rohkete “loogiliste libastumistega”.

Schulmanni uurimuse järgmiseks tulemuseks on tõdemus: “Olukord lausa ki-

⁷⁸ E. v. Dellingshausen. Im Dienste der Heimat! (viide 3), lk. 240, 251 ja 322 jj.

⁷⁹ Bericht des Landrats Baron Alfred Schilling-Paddas über seine Tätigkeit in Stockholm und Berlin 25. märtsil 1918 (Ärakiri 1957 parun Erich Schillingi poolt [eksemplar autori valduses]), lk. 22 jj. “Kreisisaadikute ülesandel otsustas rüütel- ja maiskond avaldada maanõunik parun Schilling-Paddasele ja kreisisaadik parun H. Stackelberg-Mohrenhofile siirast tänu nende palavast kodumaa-armastusest kantud tegevuse eest Eestimaa esindajana Stockholmis ja Berliinis ning unustamatute teenete eest meie kodumaa päästmisel” (“Bericht an den Landtag der Estländischen Ritterschaft. Alla kirjutatud Ed. Dellingshausen, 20ster Juni 1918. Prod. Estl. Ritterschafts Canzlei d. 1. Juli 1918 No. 391”). – EAA, f. 854, n. 2, s. 2714 (viide 1), lk. 9 jj).

⁸⁰ E. v. Dellingshausen. Im Dienste der Heimat! (viide 3), lk. 263.

⁸¹ Otto von Schulmann (1888–1964), jurist, 1914–1915 rüütelkonna teine sekretär, 1915–1917 Vene armee ohvitserina Saksa sõjavangis, 1918–1920 rüütelkonna esimene sekretär, hiljem Baltisaksa Partei sekretär, Eestimaa Üldkasuliku Ühingu esimehe asetäitja ja Saksa Kultuurinõukogu liige (DBBL (viide 26), lk. 929 jj).

⁸² Einige Richtlinien zur Behandlung des Falles Keyserling durch die Kreisdeputierten *resp.* den R. [itterschaftlichen] Ausschuss. Prod. Estl. Ritterschafts Canzlei d. 23 Juni 1918, nr. 341 (4 lk. suures formaadis). – EAA (viide 19), f. 854, n. 2, s. 2714.

sendab selgituste järele ja Gordioni sõlme läbiraumimine jäägu maakonnasaadikute (*resp.* rüütelkonnakomitee) asjaks, et kaitsta meid tagajärgede eest, mille ulatusest pole meil vähimatki ülevaadet.” Sest “juba esimene artikkel [---] andis põhjust arvukateks rohkem või vähem vihasteks vaidlusteks. Igaüks arvas end olevat kohustatud kaitsma ühe või teise poole seisukohti ja kahetsusväärsel viisil tehti seda tihti peale artiklit ennast nägemata, rääkimata selle lugemisest ja konteksti tundmisest. Situatsioon muutus veelgi ebameeldivamaks, kui krahvi teine kirjutis [---] levis laiemas ringis, kui algselt kavandatud. Meeled olid üles köetud, rünnakud autorile võtsid seltskondliku põlguse kuju ja nii artiklit lugenute kui ka mittelugenute hoiak teravnes punktini, millest avaliku skandaalini jäi vaid lühike samm.”

Siis võttis rüütelkonna sekretär endale topetrolli, mis sobinuks pigem kas maakonnasaadikutele või komiteele: esiteks oli neil “kui uurival kohtuinstantsil” ülesanne kindlaks teha, kas “krahv Keyserlingi saab süüdistada milleski, mis võiks anda põhjust korporatiivseks karistuseks”. Teiseks tegi “päev-päevalt üha valjemini ja tungivamalt kõlav nõue loosse “selgust tuua” rüütelkonna juhatusele kohustuseks luua selliseks selgituseks eeldused, see tähendab, võtta “avalikult ja ühemõtteliselt seisukoht nii Keyserlingi kirjutise sisu ja tendentside kohta, piiramata seejuures iga rüütelkonnaliikme vabadust omada eriarvamust, kui ka seltskondliku põlguse kohta, mida üks grupp Eestimaa rüütelkonna aadlikest krahv Keyserlingi suhtes on ilmutanud”.

Schulmanni arvates tulnuks selle uurimuse puhul – kõrvale jättes “arvukad täiesti ebaõiglasel rünnakud”, mida tuleb käsitada “kui kibestunud poleemika vesivõsusid” – eristada kolme etteheidet, mis Keyserlingile tehti:

1. “Mõlema kirjutise mittenatsionaalne tendents”. Küsimusele, kas sellest piisaks “korporatiivseks või seltskondlikuks menetluseks, vastab ta täie kindlusega eitavalt, sest usu-, veendumuste ja mõttevabadus kuuluvad moodsa kultuuri kõige pühamate ja puutumatute väärtuste hulka. Krahv Hermann Keyserlingi poliitilised veendumused, tema kosmopolitism ei ole maakonnasaadikute asi [---] ega oleks

seda isegi juhul, kui krahv Keyserling esindaks äärmuslikke sotsialistlikke vaateid [---]. Aga veel üks teinegi, eetilise ja seega väga olulise tähendusega moment räägib autori [---] kohtu alla andmise vastu. Täna sel päeval, mil avalikkuse foorum langetab otsuse Keyserlingi juhtumi üle, pole mingit mõtet mängida peitust või ajada lühinägelikku jaanalinnupoliitikat. Võtkem maha silmaklapid, mis ei lase meil näha vasakule ja paremale! [---] Miks on kõik rünnakud suunatud eranditult krahv K. isiku, mitte aga kõigi nende vastu, kellele viimase nelja aasta jooksul võiks süüks panna suuremaid või väiksemaid libastumisi? [---] On küllalt isikuid, kes on oma väljendustes palju kaugele läinud kui krahv Keyserling [---]. Oleks taevani kisendav ülekohus haarata üks sellest karjast, tembeldata ta patuoinalaks [---] ja katta **kõik ülejäänud juhtumid** kõikeandstava unustuse mantliga. Kas kõik või mitte keegi – see peaks olema meie printsiip. Praktikas viiduna tähendab see aga mitte keegi!”

2. Teiseks heideti Keyserlingile ette “tervet rida lauseid ja üksikuid väljendeid”, sealhulgas ka “ägedat sõjakäiku [---] kohusetäitjate ja germanomaanide vastu”. Aga nende lausetega pole tarvis sõdida, sest “nad ei kujuta endast midagi muud kui ühe karistamisele mittekuluva tendentsi väljalaskeava, mida saab õigesti mõista vaid tihedas seoses selle tendentsiga.”

3. Kolmas etteheide puudutavat “esimese artikli ingliskeelses ajalehes avaldamise välist vormi”. Siin olevat tegemist “märksa keerukama juhtumiga. Avalikul arvamusel on õigus, kui ta ühemõtteliselt ja kindlalt välja ütleb, et sellises vormis, nagu see artikkel täna trükituna meie ees seisab, poleks ta **mitte iial** tohtinud ilmuda. Kirjutades loo alla oma täisnime [---] ja meenutades [---] kõigele lisaks, et ta on baltlane, on ta hakkama saanud tõsise ettevaatamatusega, mis seisneb selles, et ta on oma puht isiklikud vaated toonud avalikkuse, liiatigi inglise avalikkuse ette, ja seda vormis, millest võib jääda mulje, nagu kõneleks krahv Keyserling teataval määral teatavate Eestimaa aadliringkondade heakskiidul. Muidugi pole see krahvi süü, et kõnesolev artikkel on jõudnud trükituna ka prantsuse pressi, loomulikult võltsitud kujul. Ent ta oleks võinud ja pidanud sedagi võimalust

ette nägema. Niisugust jämedat ettevaatamatust tuleb mõistagi sügavalt kahetseda”, ent see jääb siiski vaid “mõtlematuseks, mis ei kanna endas iseenesest vähimatki eetilist süüd”.

Kokkuvõttes teeb rüütelkonnasekretär ettepaneku, milline võiks välja näha maakonnasaadikute “seisukoht”:

1. Nad võtavad krahv Keyserlingi mõlemad kirjutised teadmiseks ja tõdevad, et artiklite tendents ja sisu ei ühti mitte kuidagi nende endi seisukohtadega.

2. Nad avaldavad kahetsust ingliskeelse artikli avaldamise pärast, olgugi, et see ilmus teaduslikus erialaajakirjas.

3. Nad mõönavad, et “igal Eestimaa rüütelkonna liikmel on täielik vabadus valida poliitilisi hoiakuid oma parema äranägemise ja südametunnistuse järgi, ning tõdevad, et krahv Keyserlingi vaatenurk ei anna alust korporatiivseks süüasjaks”.

4. Nad selgitavad, “et tunnustades sõnaselgelt Eestimaa rüütelkonna iga üksiku liikme õigust individuaalseks seisukohavõtuks” kahe kirjutise “ja nende autori isiku suhtes, puudub nende arusaama kohaselt alus krahv Keyserlingi seltskondlikuks põlu alla panemiseks”.

5. Nad otsustavad “tutvustada seda resolutsiooni maapäevale [– – –].

“Leebema” variandina tehakse ettepanek punkt 2 maha kriipsutada.

Kaheteistkümneliikmeline maakonnasaadikute kogu, kolm saadikut igast Eestimaa maakonnast, koos kaheteistkümnega maanõunikuga moodustasid rüütelkonna peamehe

eesistumisel komitee, kes täitis iga kolme aasta tagant koos istuva maapäeva kõrgeima organi funktsioone maapäevade vahelisel ajal. Dellingshausen kirjutab, et “komitee kui niisugune ei tegelnud selle juhtumiga üldse. **Maakonnasaadikute istungile** olin kutsunud lisaks ka maanõunikud, et asi lõplikult maha matta, mis mul ka õnnestus.”⁸³ See võiks selgitada, miks meenutab Valerio von Gruenewaldt, et ta võttis rüütelkonna sekretärina “komitees” osa “kohtuistungist” Keyserlingi üle, tegemist oli ju ühe ja sellesama isikute ringiga.⁸⁴

“Meeleolud rüütelkonna komitees olid jagunenud kaheks [– – –]. Ma ei saa jätta mainimata, et Teie pooldajaid leidis nii härrade maanõunike kolleegiumis kui ka härrade maakonnasaadikute hulgas. Ent võib-olla on veelgi olulisem see, et tookordne maanõunike kolleegiumi eesistuja maanõunik v. Gruenewaldt-Orrisaar kui Teie poliitika ja filosoofia vastane astus energiliselt ja kõrvalekaldumatult välja igasuguse arutelu vastu korporatiivse foorumi ees.”⁸⁵

Rüütelkonna peamehe eesistumisel istungit pidanud maakonnasaadikud järgisid peaasjalikult rüütelkonna esimese sekretäri ettepanekut. Nende arupidamise tulemust kokkuvõtva dokumendi⁸⁶ sissejuhatuses on öeldud:

“Kuuldused ja hinnangud rüütelkonna üksikute liikmete tegude ja väljaütlemiste, eriti aga krahv Keyserling-Raykülli isiku ja vaadete kohta, mille üks osa seltskonnast alates 1917. aasta suvest ja veel suuremal määral k. a. märtsist liikvele on lasknud, ajendasid maakonnasaadikute kogu nende kuulduste ja

⁸³ Dellingshauseni kiri Valerio von Gruenewaldtile Hannoverist 18. novembril 1921, ärakiri: Hermann-Keyserling-Nachlass 195.07.

⁸⁴ Kreisisaadikute kogu tuli tookord kokku järgmises koosseisus (kaks vaba kohta): Clas von Ramm-Kloster Padis ja Helmuth von Lilienfeld-Kecht (Harjumaa), parun Axel Maydell-Pastfer, vabahärra Heinrich von Stackelberg-Mohrenhof ja parun Georg Stackelberg-Kurküll (Virumaa); parun Hans Schilling-Seydell, vabahärra Ernst von Stackelberg-Kui ja parun Karl Schilling-Seinigal (Järvamaa); Johann von Wetter-Rosenthal-Pennijõggi ja vabahärra Axel von Fersen-Klosterhof (Läänemaa).

Maanõunike kolleegiumi koosseisu kuulusid tookord (lisaks kolm vaba kohta): Walter von Gruenewaldt-Orrisaar, parun Georg Rausch von Trautenberg-Tecknal, vabahärra Alfred von Rosen-Wichterpal, Hermann von Löwis of Menar-Sackhof, vabahärra Georg von Stackelberg-Kaltenbrunn, Julius von Hagemeister-Paunküll, Hermann von Mohrenschild-Soinitz, vabahärra Eduard von Stackelberg-Sutlem ja parun Alfred Schilling-Paddas. Vabad kohad kreisisaadikute ja maanõunike ridades täideti uuesti 1918. a. juulikuu maapäeval (Kalender nebst Adressbuch für Estland 1915, lk. 111; W. v. Wrangell, G. v. Krusenstjern. Die Estländische Ritterschaft (viide 21), lk. 243 jj. ja Landtagsrezess 1918 (viide 1).

⁸⁵ Valerio von Gruenewaldti kiri Keyserlingile, München, veebruar 1922. – Hermann-Keyserling-Nachlass 195.7.

⁸⁶ Kaheleheküljeline ilma kuupäevata käsikiri Prod. Estl. Ritterschafts Canzlei d. 1. Juli 1918, nr. 390 ning kaks teksti mustandit. – EAA (viide 1), f. 854, n. 2, s. 2714.

hinnangute õigsust kontrollima, ühelt poolt selleks, et vastavad rüütelkonna liikmed vajadusel vastutusele võtta, teisalt selleks, et kaitsta neid õigustamata diskrediteerimise eest.”

Kirjutise kohta “Päevaküsimuses” – ja pisut kõrvale kaldudes ka Keyserlingi enda meenutuste kohta – märgitakse, et see “ei olnud määratud avalikkusele ega isegi mitte kitsamas ringis tutvustamiseks, pigem oli see võetud erakirjast. Mõeldud mitme kõneluse kokkuvõtteks, pidi see ette loetama üksnes vähestele isikutele, kellega neid kõnelusi oli peetud, ja seda ei saanud vaadelda rüütelkonna ega kaitsekirjana. Selle kirjutise teatavaks saamine laiemale ringile on kahetsusväärse arusaamatuse tagajärg.”

“Kuigi maakonnasaadikud,” öeldakse edasises, “ei olnud nõus krahv Keyserlingi poolt väljendatud seisukohtadega ja leidsid olevat kahetsusväärse, et krahv Keyserling oli valmis sõja ajal trükki andma artikli, milles ta asetab end vastamisi omaenda rahvusega, ütlesid nad pärast selle ja teiste neile teada olevate juhtumite kontrollimist otse välja, et sel suurel ajal, mil me elame [mil jumala heasoovlik õnnistus nii võimsal ja ühemõttelisel moel meie kodumaale osaks on saanud⁸⁷], tundub korporatiivne kohtuasi rüütelkonna liikmete vastu mittesoovitav, kui pole just tegemist **avalikult autute tegudega**, mis nõuavad korporatsioonist välja heitmist.”

Maakonnasaadikud jõudsid otsusele, et “nad ei saa konstateerida ühtki nende isikute ausust kahtluse alla seadvat asjaolu” ning asuvad seetõttu seisukohale “loobuda antud juhtumitel korporatiivse kohtuasja algatamisest”.

Vaid üksainus maakonnasaadik ei saanud sellega ühineda, see oli – mitte väga üllatuslikult – Henry Stackelberg ise. Tema separaathääletus,⁸⁸ dateeringuga 23. juuni 1918, kõlas järgmiselt: “Vastavalt terve rea Eestimaa rüütelkonna liikmete nõudmisele on krahv Keyserlingi kirjutiste juhtum esitatud maapäevale seisukohavõtuks. Pakun maakonnasaadikutele kaalumiseks järgmist ettepanekut: Eestimaa rüütelkonna maapäev

otsustab “Krahv Keyserlingi juhtumi” asjus: Eestimaa rüütelkond ei jaga mingil viisil krahv Keyserlingi poolt kirjutistes “Sõja mõttest” ja “Päevaküsimuses” välja öeldud arusaamu. Eestimaa rüütelkond avaldab kahetsust, et üks tema liikmetest on need arusaamad avaldanud ja kaitsnud seisukohta, mida Eestimaa rüütelkond saab vaid hukka mõista ja tagasi lükata. Olen veendunud, et üksnes sel teel saab seda olukorda rüütelkonna liikmeid rahuldaval viisil lahendada.”

Nagu rüütelkonna pealik parun Dellingshausen hiljem Keyserlingiga vaieldes rõhutas, jagas ta rüütelkonna sekretäri von Schulmanni arvamust, et maapäeva informeerimine oli “vajalik, sest meie seltskond tegeles palju Teie ja Stackelbergi vahelise konfliktiga ning rüütelkonnal oli õigus oodata oma esindajatelt asjaolude selgitamist”⁸⁹, niisiis jätkas ta oma ettekannet pärast sissejuhatuseks tsiteeritud sõnu alljärgnevalt:

“Muu hulgas tutvus maakonnasaadikute kogu ka Raikküla krahvi Hermann Keyserlingi artikliga “The meaning of the war” (“Sõja mõttest”), mis ilmus aprillis 1915 ühes inglise filosoofilises ajakirjas (“Hibbert Journal”), ning artikliga seotud erakirjaga 14. detsembrist 1917, mis oli jõudnud maakonnasaadikute käsutusse.

Kuigi maakonnasaadikute kogu ei ole nõus krahv Keyserlingi kirjutise tendentsi ja sisuga ning peab krahvi ülesastumist tollal valitsenud oludes kohatuks ning kahetsusväärseks, väljendab ta pärast materjaliga tutvumist seisukohta, et ei näe selles midagi, mis krahv H. Keyserlingi kui Eestimaa aadlikorporatsiooni liikme au kahtluse alla seaks, ning loobub selle tulemusel korporatiivse kohtuasja algatamisest.

Protokollile on lisatud ühe vastu hääletanud härra maakonnasaadiku eriarvamus, milles ta väljendab seisukohta, et saalile tuleks tutvumiseks esitada kogu materjal.

Teatades teile maakonnasaadikute arvamusel nende endi ülesandel, pean ma oma kohu-

⁸⁷ Originaalis, ilmselt kellegi teise käega, kokku klammerdatud.

⁸⁸ Käsikirjaline Separatvotum zum Fall Graf h. Keyserling, alla kirjutatud vabahärra H. von Stackelberg. Kreisisaadik. Tallinn 23.6.18. Prod. Estl. Ritterschafts Canzlei d. 23 Juni 1918, nr. 340.– EAA (viide 1), f. 854, n. 2, s. 2714.

⁸⁹ Nagu viide 68.

seks omalt poolt lisada, et ka minule tundub sel suurel ajal, mil me elame, korporatiivne kohtuasi rüütelkonna liikmete vastu mittesooitav, kui pole just tegemist **avalikult autute tegudega**, mis nõuavad korporatsioonist väljaheitmist.

Käesoleva juhtumiga seoses tahaksin veel märkida, et kuigi igale rüütelkonna liikmele peab jääma täielik vabadus valida poliitilisi hoiakuid oma teadmiste ja südametunnistuse järgi, peab rüütelkond jätma endale õiguse igal üksikul juhul lubatavana tunduvald piire seada.”

See informatsioon võeti maapäeva poolt vaidlusteta teadmiseks. Hiljem sellele osutanud parun Dellingshausen tegi siit järelduse, et maapäev jagas maakonnasaadikute enamuse seisukohta ega näinud mingit põhjust Keyserlingi vastu kohtuasja algatada.⁹⁰ “Rüütelkond võttis mu informatsiooni [– –] teadmiseks, laskmata materjali ette kanda, ning sellega oli asi lõpetatud.”⁹¹

Ka nüüdseks juba peaaegu sajandipikkuselt distantsilt ei saa me üle ega ümber tõdemusest, et tookordsele Eestimaa rüütelkonna juhatusel teeb see vaid au, et ta 1918. aastal, tollel rahvuslikest emotsioonidest ja sügavast tänutundest keisri ning riigi vastu tiinel “Saksa suvel” säilitas külma pea ja lahendas oma ridades tekkinud konflikti omaenda traditsioonide spetsiifiliste kriteeriumide järgi, mille hulka kuulub liberaal-konservatiivne põhihoiak. See on Eduard Stackelberg ise, kes juhib oma mälestustes tähelepanu asjaolule, et rüütelkonnas ja maapäevale eelnenud maakonnasaadikute kogus oli tookord küll “teatavaid sisemisi pingeid”, kuid mitte “kestvaid lõhenemisi” nagu Liivimaal, seda “tänu Dellingshauseni oskustele ja taktitundele”.⁹² Pärast kõike seda, mis oli

eelnenud, on tema hinnangul eriliselt suur kaal. Seda enam, et ta ei kiitnud heaks Keyserlingi juhtumile leitud lahendust, sest ingliskeelses artiklis oleks küll võinud näha “karistamisele mittekuuluvat “arvamuskuritegu””, aga sellele tulnuks teravalt vastanduda. Stackelberg oli oma maanõuniku ameti eelnevalt maha pannud, aga ta valiti maapäeva poolt tagasi ja seda võis käsitada kui usaldusavaldust.⁹³

Tänu parun Dellingshauseni mälestuste esimesele avaldamata redaktsioonile on meil ka lähemat informatsiooni pingete kohta “tervete” ja “haigete” vahel. Kui kõik neis mälestustes ka Keyserlingi juhtumiga otseselt seotud ei ole, heidavad need toimunu tagapõhjale siiski rohkem valgust kui mis tahes muu allikas. Võimalik, et rüütelkonna sekretär von Schulmann mõtles sellele oma arvamusavaldust sõnastades.

Dellingshausen kirjutab seoses 1918. aasta juulikuu maapäevaga: “Kuna ma ise olin äärmiselt hõivatud ja mul polnud jutuajamiseks ühtegi vaba hetke, ei saanud ma õigeaegselt teada teatavast kihutustööst seltskonnas. See tuli päevavalgele tänu kahele seigale. Ühelt poolt ei valitud Aadliklubi istungil tagasi selle eestseisust – ka Ernst Lilienfeldi⁹⁴ mitte –, mis oli niinimetatud kristallpuhaste poolt ettevalmistatud putš, lisaks korraldasid samad härrad aktsiooni, mis pidi sundima maanõunik Hagemestrit⁹⁵ oma maanõuniku ameti maha panema. Teisalt agiteeriti Virumaal Henry Stackelbergi maakonnasaadikuks tagasivalimise vastu, ja kui ta oli aktsiooni käigus alla kirjutanud Hagemestri vastu suunatud üleskutsele ning end sellega kompromiteerinud, oodati, et ta ei osutu valituks. Hagemestri-le heideti põ-

⁹⁰ Samas.

⁹¹ Dellingshausen Gruenewaldtile 18. novembril 1921 (viide 83).

⁹² E. v. Stackelberg. Ein Leben im baltischen Kampf II (viide 7), lk.42.

⁹³ Nagu viide 92. Vt. ka parun Caesar Schillingi, Eestimaa Pärlusaadli Ühingu esimehe asetäitja kirja Valerio von Gruenewaldtile Berliinist 17. dets 1921: “Oma maanõuniku ameti mahapanekuga pakkus Stackelberg rüütelkonnale võimalust võtta seisukoht tema käitumise suhtes tookordses konfliktis Keyserlingiga. Parun Stackelbergi tagasivalimine maanõunike kolleegiumi liikmeks selsamal maapäeval [– –] annab tunnistust sellest, et rüütelkond ei keelanud parun Stackelbergile oma usaldust.” (Hermann-Keyserling-Nachlass 195.07).

⁹⁴ Ernst von Lilienfeld (1864–1920). Ühe Tallinna kindlustusseltsi direktor. 1918 koos Dellingshauseni Petrogradis vahistatud (Genealogisches Handbuch der estländischen Ritterschaft. – Görlitz, 1929 j., Bd. 2, lk. 115).

⁹⁵ Julius von Hagemester (1857–1920), Paunküla, Pirgu ja Triigi, Eestimaa, 1902–1919 Eestimaa Mõisnikkude Maakrediitseltsi kassadevalitsuse president, 1907–1918 Eestimaa maanõunik. Vt. W. v. Wrangell, G. v. Krusenstjern. Die Estländische Ritterschaft (viide 21), lk. 250.

hiliselt ette tema käitumist 01.07.1917⁹⁶. Klubis korjati allkirju kirjale, milles temalt otsesõnu nõuti tagasiastumist. Hagemeister ei jäänud kirja saatmist ära ootama, vaid astus viivitamata tagasi. Komitee istungil esitas Karl Schilling⁹⁷ Henry Stackelbergile arupärimise ja Stackelberg mõõnis tõsiasja. Meeleolu oli äge ja raevukas – mul õnnestus õhkkonda pisut mahendada –, vaatamata kõikidele esitatud karistuseetpanekutele piirdus komitee konstateeringuga, et tegemist on ebakollegiaalse käitumisega, mis on vastuolus seniste traditsioonidega – ja muud sarnast. Seepeale loobus H. Stackelberg oma maakonnasaadiku mandaadist ega tulnud päev hiljem,” – 4. juulil 1918⁹⁸ – “kui leidis aset maakonna saadikute valimine, tõepoolest enam istungiruumi. Stackelberg-Kui⁹⁹, kes oli samuti kirjale alla kirjutanud, väljus ruumist sõnagi lausumata ja teatas mulle sellest alles järgmisel päeval. Lugesin talle sõna-sõnalt ette teksti, mille komitee oli heaks kiitnud, ja sellega näis asi olevat lahendatud. Ta valiti Järvamaal tagasi maakonnasaadikuks. Henry Stackelberg elas seda väga raskelt üle. – Eduard Stackelberg tegi järgmisel päeval juttu sellest, kui soovitav oleks Henry ükskõik mis moel komiteesse tagasi võita, ja pakkus välja oma maanõuniku ameti – seepeale tegi noorim maakonnasaadik

Harpe¹⁰⁰ sedasama ja me leppisime kokku jätta otsustamine Viru maakonnapäevale. – Reede õhtul pärast maapäeva istungi lõppu toimus veel Viru maakonnapäeva nõupidamine,¹⁰¹ kus Harpe pakkumine pärast paari kõnet vastu võeti ning järgmisel päeval valitigi Henry Stackelberg tagasi. – Varasematel aegadel, kui ma nende härradega isiklikult rohkem kokku puutusin, oleks seda kõike olnud kerge ennetada – aga kuna ma viibisin enamasti eemal ja käisin maapäeva ning komitee istungite ajal harva klubis, tulid need sündmused mulle ootamatult – kuid see on tõendiks, et ka maanõunikud ja maakonnasaadikud ei olnud tuumikuga piisavalt kontaktis, eriti nooremate härradega. Nii ei olnud härrad kursis ka sellega, et üleüldise saksluse poliitika, mida esindasid Stackelbergid ja Zoege ja mis komitees oli ülekaalus, ei olnud suurele osale, eriti noorematest härradest meeltnööda.”¹⁰²

Nende “nooremate härrade” hulka loeti nimelt ka Keyserlingi – ta oli tollal 38-aastane. Oma elule tagasi vaadates on Keyserling öelnud, et ta on küll alati tundnud huvi poliitika vastu, ent ikka kui “teoreetiline vaatleja või siis hilisemal ajal kui vaimse impulsi andja” ja on pidevalt ära öelnud ametikohast maakonnavalitsuses ega ole lasknud end ka duumasse valida.¹⁰³ Eraldi võttes ei mänginud tema po-

⁹⁶ Ainsa 1917. a. suvel Tallinnas kohalviibiva maanõunikuna oli Hagemeister maapäeva avamisel Poska kutsel asendanud samuti eemalviibivat rüütelkonna peameest, vaatamata sellele, et teiste hulgas ka rüütelkonnasekretär von Wetter-Rosenthal oli selle maha laitnud, kuid sõna Hagemeister ei võtnud (E. v. Dellingshausen. Beiträge (viide 5), poogen II, ei maini ka seda episoodi oma trükitud mälestustes).

⁹⁷ Parun Karl Schilling (1872–1941), Müüsleri, Eestimaa, keiserliku Vene armee mereväehvitser, 1912–1920 kreisisaadik, 1923–1934 Saksa saadik Eesti riigikogus, Saksa Kultuurinõukogu liige (DBBL (viide 26), lk. 679).

⁹⁸ Revaler Zeitung 5. juuli 1918, nr. 94.

⁹⁹ Vabahärra Ernst von Stackelberg (1868–1941), Kuie, Eivere ja Rava, Eestimaa, 1907–1920 kreisisaadik, Tallinna linnavolikogu liige: W. v. Wrangell, G. v. Krusenstjern. Die Estländische Ritterschaft (viide 21), lk. 320.

¹⁰⁰ Walther von Harpe (1877–1953), Äntu, Eestimaa, 1925–1939 Eestimaa Põllumajandusühingu president (DBBL (viide 26), lk. 298 jj.).

¹⁰¹ Millest Dellingshausen kui Virumaa kinnisvaraomanik osa võttis.

¹⁰² E. v. Dellingshausen. Beiträge (viide 5), poogen XV. Eestimaa rüütelkonna historiograaf parun Wilhelm Wrangell, kelle käsutuses seda allikat polnud, kuid kes võis toetuda teiste omaaegsete tunnistajate teadetele, kujutab Henry Stackelbergi valimise episoodi nimesid nimetamata selliselt, et Dellingshausen kutsus esmalt valitud kreisisaadikut tagasi astuma, sest ta “kartis sensatsiooni, kuna nimetatud härra [– – –] oli Homburgis keiserlikku lauda kutsutud”. (viide 21, lk. 146) Wrangelli jt. poolt väljapakutud Eestimaa poliitikute jaotus kolme gruppi ei ole siin käsitletud materjali taustal veenev.

¹⁰³ H. Keyserling. Reise durch die Zeit I (viide 8), lk. 59 ja 63. Tema andmete järgi pidi olema tegemist kolmanda Duuma valimistega oktoobris 1907, kui parun Alfred Schilling valiti Eestimaa suurmaaomanike esindajaks. Tookord Keyserlingiga sõbrustanud Vene diplomaat vabahärra Rolf von Ungern-Sternberg kirjutab 10. oktoobril 1910 Konstantinoopolist Keyserlingi onupojale vabahärra Otto von Taubele, et Keyserling oli talle

liitlised vaated selles konfliktis vähemalt avalikult, nagu me nägime, mingit rolli, kui need just ei puudutanud kõiksaksluse põhimõttelist eitamist, ega ole seega ka meie käsitluse objektiks. Kui kaugele olid need tookord juba arenenud ja kuidas nad mõjutasid eelkõige Keyserlingi kaasmaalaste ettekujutusi temast, jääb meile täpsemalt teadmata. Keyserlingi eestlastega kokkuleppimisele suunatud põhihoiak, mille ta võttis küll juba üsna varakult pärast kodumaale tagasipöördumist ja isa mõisa ülevõtmist 1908. aastal, ning milles ta nägi ainsat võimalust sakslastele kodumaal, võis siiski olla sama teada-tuntud kui tema 1910. aastal Riia kõnes väljendatud seisukoht, et baltlased on “iseseisev inimtõug”.

Tagasi vaadates kinnitas Dellingshausen Keyserlingile vaid mõni aasta hiljem (1922): “Ma hoidun igasugustest hinnangutest Teie poliitilistele vaadetele minevikus, sest mulle ei meenu poliitilisi vestlusi. Just selles, et poliitikat, sõjast ja sõjakarjeist oli juttu suhteliselt vähe ja Te meid oma reisimuljetega hoopis teistele radadele juhtisite, seisneski minu jaoks see võlu ja suur nauding, mida Teie sõjaaegsed külaskäigud meile pakkusid. Mäletan vaid niipalju, et rääkisite oma headest suhetest kohalike eestlastega ja vajadusest neid suhteid kõikjal arendada, et jõuda üksteisemõistmiseni; tean ka seda, et juba tookord oli Teil oma seisukoht rahvusküsimuses.”¹⁰⁴

25. detsembril 1917 Raikkülast Dellingshausenile saadetud pikas kirjas esitab Keyserling “mõtisklusi suurest poliitikast” ja kirjutab, et toetas “meie härrade suureks pahameeleks” juba 1915. aastal Aktsiaklubis mõtet, et “kui sakslased tulevad, peavad nad tulema **Eesti** lipu all”.¹⁰⁵ Selles kirjas, mis Eesti ajalookirjutuses on aidanud luua positiivset pilti Keyserlingi suhtumisest eestlastesse,¹⁰⁶ hindab ta poliitilist olukorda tagasivaates ülimalt realistlikult, lõiguti isegi prohvetlikult ja kaitseb, vastupidiselt

rüütelkonna peamehele, “avalikult liberaalset hoiakut, mis tema enda kogemuse järgi kõige paremaid vilju kannab [– – –]. **Meie** võimalused on seda paremad, mida liberaalsemaks me osutume, mida rohkem me nüüdsest peale (täies vastavuses meie parimate vanade Eestimaa traditsioonidega, erinevalt Liivimaa omadest) püüdleme uute suhete poole ja arendame neid edasi.” Samal ajal sisaldab kiri ka sääraseid väärotsustusi: “Meist **võib** saada Balti rahvaste üldtunnustatud ülemkiht kui niisugune, ent vaevalt midagi enamat, vähemalt esialgu.” “Läänemeremaade belgiseerimise ideest”, mida Keyserlingi nimega tänaseni seostatakse, niisiis “neutraalse ja rahvusülese Balti riigi” loomisest, millest ta kirjutab oma peaaegu aasta hiljem, 27. oktoobril 1918 Dellingshausenile ikka Raikkülast saadetud kirjas, vahetult enne seda, kui ta Eestimaalt uuesti ja seekord alaliseks lahkus¹⁰⁷ – kui välja arvata mõned hilisemad külaskäigud (1920, 1922, 1925) –, on detsembris 1917 juttu vaid põgusalt kui ühest võimalusest. Igatahes ei mänginud see idee konfliktis Stackelbergi ja tema pooldajatega tookord veel ilmselgelt mitte mingit rolli, vastupidiselt 1920-ndatele aastatele. Üldiselt ei erine Keyserlingi käsitus “iseseisvast Balti riigist [– – –], milles baltlased võiksid meie ajaloolist rolli uuel kujul edasi mängida”,¹⁰⁸ tollest Balti ühisriigi kontseptsioonist, mille poole erinevates vormides püüdesid Liivi-, Eesti- ja Kuramaa rüütelkonnad, mitte põhimõtteliselt, vaid üksnes oma internatsionaalse hoiaku ja poliitilise teostuse poolest. Ka see, et tolles riigis pidi Keyserlingi ettekujutuse järgi ka edaspidi juhtivat rolli mängima senine saksa ülemkiht, ei võinud loomulikult tekitada lahkarvamusi. Nii nagu rüütelkonna ettekujutused pärast 1918. aastat, nii osutus seegi kava utoopiaks, mida Keyserling oma elu lõpupoole ka tunnistas, kirjutades oma autobiograafias: “...tõenäoliselt ei olnud minu plaanid selles

teada andnud, et tahab 1913. aastal vastu võtta mandaadi Duumasse (kirja koopia autori valduses).

seisus, milles maailm paraku oli, mingil juhul teostatavad.”¹⁰⁹

Ent sügisel 1918 polnud veel midagi lõplikult ära otsustatud. Valerio von Gruenewaldt kirjutab, et kui Keyserling tookord lühikeseks ajaks Eestimaale naasis, “kogunes tema ümber kohe suur hulk nooremaid härrasid, kes polnud nõus Eestimaa senise poliitilise juhtimisega”.¹¹⁰ 28. oktoobril 1918 teatab Keyserling Dellingshausenile vastusena¹¹¹ temalt eelmisel päeval saadud kirjale:

“Komitee viimase 6 kuu poliitika, mis on mürgitanud suhteid eestlastega, on ajanud sõna otseses mõttes **keema** terve noorsoo, kes on nüüd sealmaal, et kavatseb ametlikku esindust kategooriliselt mitte tunnustada, juhul kui praeguse kriisi käigus peaks langetatama mingeid otsuseid, mis seavad saksluse baltlusest ülemaks ja salgavad maha Baltikumi kõigi kihtide ühise saatuse. Komiteele valmistatakse ette avaldust, milles valdav enamus noori ametlikult dokumenteerib oma seisukoha ja selgitab ühtlasi, et juhul kui praegune komitee teeb mingeid otsuseid Stackelbergi vaimus (*in corpore* Saksa armeesse astumine), ei tunnustanud seda enam oma esindusena ja hakkavad ajama omaenda poliitikat. Kuna selline seisukoht vastab ühtlasi ainsana Saksamaa huvidele, siis võib oletada, et seekord see võidab. Üks on igatahes kindel: kui komitee ei võta sedakorda arvesse valdava enamuse noorte inimeste meelestatust, siis jõutakse arusaadavalt krahhini, mida maapäeva ajal napilt suudeti vältida. – Mind isiklikult huvitab peamiselt Saksamaa,

sest seal on mu tulevikuülesanded. Ent baltlasena saan ma mõistagi **üksnes** tunnustada nooremate generatsioonide praeguses olukorras poliitiliselt õigustatud käsitlust ja võin vaid loota, et vanem põlvkond ei võta ette midagi, mis annaks võimaluse teha kõige eelneva lõpulejõudmisest inetu sisetüli.”

Nendele ridadele järgneb selsamal 28. oktoobri õhtul veel üks kiri Dellingshausenile, milles ta viimasele teatab, et Gruenewaldt, kellega ta on kõige selle tulemusena “1915. aasta augustist saadik lähedastes sõprusuhetes”¹¹², palus teda “Georg Stackelbergi, Carl Schillingi ja Ivo Rosenthali ülesandel”¹¹³ “Eestimaale jääda ja panna minu head suhted eestlastega kodumaa poliitikat teenima”. Ent Keyserlingi otsus on kindel:

“Kui väga ma ka ei tahaks oma maad talle kriitilisel tunnil teenida, pole mul kahjuks võimalik siia jääda, sest osalen ülemaailmse konflikti lahendamises ja olen kuni rahulepingu sõlmimiseni seotud tööga Berliinis.”

Eelmise päeva kirjas rüütelkonna peamehele oli ta viimasele juba üksikasjalikult asja selgitanud ja teatanud muu hulgas: “Te teate, et ma olen hea baltlane ja teen alati kõik, mis minu võimuses, et oma kodumaale kasulik olla [– – –]. Seda enam [– – –], et meie seast üksnes minul on ametikoht Uuel Saksamaal, minu otsustustel on suur kaal, ma leian kergelt tee igäheni. Aga igasuguse ametliku baltlase rolli lükkaksin ma neis oludes küll tagasi, sest selle tähendus on minu jaoks liiga tühine, vahendama olen ma aga valmis ka edaspidi.

¹⁰⁴ Nagu viide 68.

¹⁰⁵ Originaal (kolm lehekülge suures formaadis), EAA (viide 1), f. 1434, n. 1, s. 29.

¹⁰⁶ Vrd. Eduard Laaman. Eesti iseseisvuse sünn. 1. tr. Tartu, 1936, 2. tr. Stockholm, 1964, passim.; H. Keyserling. Reise durch die Zeit I (viide 8), lk. 59; A. v. Taube. Von Brest-Litowsk bis Libau (viide 4), lk. 116 j. ja J. Undusk. Eesti kui Belgia (viide 2).

¹⁰⁷ Originaal (4 lehekülge suures formaadis), EAA (viide 1), f. 1434, n. 1, s. 29.

¹⁰⁸ H. Keyserling Jaan Lintropile Darmstadtist 5. aprillil 1937 (EAA (viide 1), f. 1434, n. 1, s. 1, leht 84).

Ainult et seejuures peaks mulle vastu tulda-ma. **Teie** olete seda pidevalt teinud, seepärast olen end ka alati Teie käsutusse andnud. Muus osas olen endale aga andnud lubaduse teha baltlastega tegemist vaid juhul, kui nemad astuvad esimese sammu. Kogu vaimse objektiivsuse juures on mu **tunded** viimase aasta sündmuste tagajärjel siiski endiselt riivatud. Balti aadli ühe teatud põlvkonna suhtes ei saa ma enam iialgi ilmutada siiraid-sõbralikke tundeid. Aga eks see põlvkond sureb varem või hiljem välja ning maa on surematu. **Tema** heaks töötan ma heameelega.”¹¹⁴

Need avameelsed sõnad iseloomustavad ühtaegu neid usalduslikke suhteid, mis valitsesid Keyserlingi ja Dellingshauseni vahel, keda Keyserling oma sõbraks nimetas ja kes 1917–1918 hoidis oma kaitsvat kätt tema kohal ning kellele ta võlgnes tänu “Ühe filosoofi reisipäeviku” teise, avaldamist ootava köite käsikirja päästmise eest bolševike käest. Oma “Reisis läbi aja” püstitas Keyserling talle ilusa mälestusmärgi, 1939. aastal, kui Dellingshausen suri, pühendas Keyserling talle oma liigutavas järelehüüdes sõnad täis sügavat ühtekuuluvust: “Mulle isiklikult tähendab tema surm aga selle viimase isikliku sideme läbilõikamist, mis mind Baltikumi “provintsipoliitikaga” ühendas.”¹¹⁵

Solvangud, mis Hermann Keyserlingile

konflikti tõttu oma eestimaalastest kaasmaalastega 1917–1918 ja siis uuesti Saksamaal 1920-ndatel aastatel osaks said, avaldasid talle mõju kogu eluks. Võime seda lugeda tema autobiograafiast ja mujaltki. Autor teab seda Hermannile lese, krahvinna Goedela Keyserlingi¹¹⁶ kaudu, kes jutustas talle sellest 1960-ndatel aastatel. Ent need ei suutnud iial päriselt lõhkuda Keyserlingi sisemist seotust oma kodumaa, Eestiga, mille kohta on samuti liigutavaid tõendeid.¹¹⁷

Tõlkinud
Katrin Kaugver

Henning von Wistinghausen

(1936)

astus pärast juurastuudiumi lõpetamist 1965 Saksa Liitvabariigi diplomaatilisse teenistusse, kus oli tegev kuni pensionileminekuni 2001. Aastail 1990–91 oli ta peakonsul Leningradis, 1991–1995 esimene Saksa suursaadik Eestis, seejärel suursaadik Kasahstanis ja Soomes. Oli alates 1963 Balti Ajaloo Komisjoni liige ning on avaldanud hulga töid Tallinna ja Eestimaa ajaloo teemadel.

¹⁰⁹ H. Keyserling. Reise durch die Zeit I (viide 8), lk. 72.

¹¹⁰ Nagu viide 62.

¹¹¹ Originaal EAA (viide 1), f. 1434, n. 1, s. 29.

¹¹² Nagu viide 62.

¹¹³ Johann (Ivo) von Wetter-Rosenthal (1868–1936), Penijõgi, Eestimaa, kreisisaadik, 1918 Eestimaa maanõunik (W. v. Wrangell, G. v. Krusenstjern. Die Estländische Ritterschaft (viide 21), f. 854, n. 2, s. 792, lk. 363). Vt. ka Keyserlingi teade Jaan Lintropile: “Ma suhtlesin 1914–1916 palju tollase rüütelkonnasekretäri von Wetter-Rosenthaliga seoses tema Revalsche Zeitungis ilmunud kirjutistega, mis toetasid kokkulepet eestlastega [– –]. Rosenthali kaudu tekkisid mul siis sidemed praeguse riigivanema Pätsiga ja ühel korral võtsin ma osa kõnelustest tema ja mõnede teistega, keda ma ei mäleta.” (Kiri Darmstadtist 26. novembrist 1936, EAA (viide 1), f. 1434, n. 1, s. 1, leht 9) ning: “Lõpuks panin ma rüütelkonnasekretäri von Wetter-Rosenthali ees, kes toetas avalikult eestlastega kokkuleppimist, mängu kogu oma autoriteedi ja võtsin ise kontakti juhtivate eestlastega.” Vt. H. Keyserling. Reise durch die Zeit I. (viide 7), lk. 65.

Berend (Boris) von Wetter-Rosenthal (1874–1940), Lihula ja Sipa, Oidrema ja Karinõmme, Eestimaa, jurist, 1914–1918 rüütelkonna esimene sekretär, juuli 1918 kreisisaadik, hiljem advokaat Tallinnas ja Saksa Kultuurivalitsuse asepresident, 1923 Saksa saadik Eesti riigikogus, vt. DBBL (vt. viide 26), lk. 859 jj.